

Š T Ú D I E

OLIVER BAŠOVSKÝ

ZÁKLADNÉ PREMENY HOSPODÁRSKOGEOGRAFICKEJ ŠTRUKTÚRY
SLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKY V ROKOCH 1945—1975*

Oliver Bašovský: Fundamental Transformations in the Economico-Geographical Structure of the Slovak Socialist Republic in 1945—1975. Geogr. Čas., 27, 1975, 2; 9 tables, 21 references.

The contribution elucidates the fundamental transformations in dynamics and structure of the economy in 1945—1975 as well as the transformations in its regional structure. The processes of growth and transformation have influenced all the components of socio-economic sphere of Slovakia (population, settlement, industry, agriculture, transport, tertiary sector). During 30 years, Slovakia has grown from an undeveloped, emigrative, slight-urbanized agrarian country to a developed industrial-agricultural republic with a high living standard. With the fundamental changes in economy the transformation in regional structure of the SSR proceeded as well, within which higher degrees of regional system have been formed. The transformation in economic-geographical structure of Slovakia was conditioned by social-political changes and by the assistance of the developed Czech Socialist Republic and the USSR. The depth and speed of economic development make Slovakia as an instructive example of newly activated territory on an international scale.

Roku 1975 celá naša spoločnosť si pripomína 30. výročie oslobodenia Československa Sovietskou armádou. Pred tromi desaťročiami oslobodili vojská prvej socialistickej krajiny sveta, krajiny, ktorá niesla na svojich pleciach hlavnú ťarchu boja s hitlerovským fašizmom, aj našu krajinu. Táto skutočnosť, ako aj predtým utužené priateľstvo medzi našim a sovietskym ľudom v spoločnom boji proti fašizmu v slávnom Slovenskom národnom povstaní a spoluúčastou čs. armádneho zboru už pri oslobodzovaní sovietskeho územia mala rozhodujúci význam pre ďalší spoločensko-politický i hospodársky vývin Slovenska.

Slovensko prešlo za krátkych 30 rokov od oslobodenia hlbokými sociálnymi i štrukturálnymi ekonomickými aj priestorovými premenami. Zo zaostalej agrárnej a preľudnenej krajiny stalo sa vyspelou priemyselno-poľnohospodárskou

* Štúdia je venovaná 30. výročiu oslobodenia Československa Sovietskou armádou.

krajinou. Hĺbka a rýchlosť ekonomického rozvoja robia zo Slovenska osobitný a v mnohom poučný príklad novoaktivizovaného územia v medzinárodnom meradle. Celý tento proces premen bol podmienený základnými sociálno-politickými premenami našej spoločnosti, odstránením kapitalizmu a nastolením socialistického zriadenia, uplatnením socialistických princípov v rozvoji spoločnosti a jej ekonomiky pod vedením komunistickej strany.

Podstatný význam pre rozvoj Slovenska mala skutočnosť, že rozvoj ekonomiky Slovenska sa dial v pomerne vyspelom Československu, v opretí o ekonomiku a pomoc českého národa a jeho robotníckej triedy.

Tretou základnou podmienkou rozvoja Slovenska bola politická a po nej aj ekonomická orientácia Československa na ZSSR, hlavného politického spojenca v čase vojny, priateľa a hlavného ekonomického partnera v povojnovom období, a na ostatné krajiny RVHP.

Všimnime si tieto premeny z nám vlastného geografického pohľadu a s poručením sa z nich vzdajme úctu tým, ktorí bojovali a položili životy za náš socialistický dnešok.

DYNAMICKÉ A ŠTRUKTURÁLNE PREMENY HOSPODÁRSTVA SSR

Dlhé desaťročia počas kapitalizmu slabý ekonomický rozvoj, najmä slabá industrializácia podmieňovali, že Slovensko bolo vcelku zaostalou agrárnou krajinou. Nedostatok práce a bieda spôsobovali vysťahovalectvo a pomalý rast obyvateľstva, nízky stupeň využitia pracovnej sily, ako aj zachovanie ešte z feudalizmu pochádzajúcej štruktúry osídlenia. Vedúcim odvetvím hospodárstva bolo zaostalé a rozdrobené poľnohospodárstvo i lesníctvo. Priemysel a aktivity terciárnej sféry boli pomocnými odvetviami agrárnej štruktúry krajiny a nie jej nosnými piliermi. Dynamika rastových a transformačných procesov v obyvateľstve, osídlení, priemysle, poľnohospodárstve a aktivitách terciárnej sféry bola neobyčajne slabá. Premeny v hospodárstve boli skôr výsledkom vplyvu mimoekonomických a vonkajších faktorov (napr. vznik niektorých závodov koncom 30. rokov zo strategických dôvodov, rozvoj priemyslu pre vojnové potreby a iné) ako vlastnej regionálnej aktivity nášho územia. Tento slabý rozvoj sledovala deštrukcia počas II. svetovej vojny.

Sociálno-politické premeny Slovenska v rokoch 1945—1948 otvorili cestu hlbokým štrukturálnym premenám a dynamickému rozvoju všetkých elementov hospodárskegeografickej štruktúry Slovenska.

OBYVATEĽSTVO A OSÍDLLENIE

V socializme sa jedným z najväčších bohatstiev Slovenska stali jeho pracovití ľudia. Na rozdiel od minulosti, kedy emigrácia do zámoria spôsobovala stagnáciu obyvateľstva, pre povojnové obdobie je charakteristický *rýchly rast obyvateľstva* (tab. 1).

Za 100 rokov, ako sa konajú sčítania obyvateľstva, vzrástol počet obyvateľov Slovenska o 2,142 tisíc, z toho väčšia polovica pripadá na posledných 22 rokov. V rokoch 1948—1972 počet obyvateľstva Slovenska vzrástol o 1,199 tisíc. Okrem toho sa v rokoch 1950—1972 vysťahovalo do českých zemí zo Slovenska 140,6 tisíc obyvateľov. Opačný prúd predstavoval 92,2 tisíc obyvateľov. Roku 1961 asi

Tabuľka 1

	1869	1948	1961	1972
Počet obyvateľov v tisícoch	2482	3425	4174	4624
Podiel na obyvateľstve ČSSR	24,6	25,3	30,3	31,8
Index rastu	100,0	138,0	168,2	186,3

90 tisíc a roku 1970 40 tisíc odchádzalo do ČSR za prácou. Slovensko sa na populačnom vývoji ČSSR podieľa hlavnou mierou. SSR je krajinou mladého obyvateľstva, so značnými prírastkami obyvateľstva v produktívnom veku. Obyvateľstvo je tak jedným z hlavných zdrojov hospodárskeho rozvoja Slovenska, ale aj celej republiky.

Jednou z zásadných dynamických zmien v obyvateľstve Slovenska je *stahovanie a pohyb obyvateľstva za prácou*. Agrárna štruktúra krajiny a slabý ekonomický rozvoj, ako aj nerozvinutá doprava doslova stabilizovali obyvateľstvo v mieste jeho bývania. Prudký ekonomický rozvoj určitých centier, rozvoj dopravy, kolektívizácia a mechanizácia poľnohospodárstva, umožňujúca uvoľnenie pracovnej sily z vidieka, ako aj iné faktory viedli k prudkému rozvoju jeho mobility. V rokoch 1950—1972 zmenilo miesto bývania sťahovaním skoro 610 tisíc obyvateľov SSR. Väčšina z nich sa vysťahovala z vidieka do miest i priemyselných centier a oblastí. Okrem toho roku 1961 skoro 700 tisíc pracovníkov dochádzalo denne za prácou z miesta bydliska do miesta práce. Naše najväčšie mestá sa stali neobyčajne silnými pólmi atraktivity dochádzajúcich. Roku 1970 počet odchádzajúcich vzrástol na 841 tisíc, t. j. 42,4 % ekonomicky aktívnych osôb. Do najväčších centier Slovenska, teda do Bratislavy, dochádzalo za prácou roku 1970 63,5 tisíc a do Košíc skoro 38 tisíc pracovníkov. Tento obrovský pohyb obyvateľstva vyvolaný rozporom medzi rozmiestnením pracovných príležitostí a miestom bývania viedol k premene nášho pôvodne stabilizovaného obyvateľstva na „národ na cestách“. Jeho pozitívne i negatívne momenty uvedieme v inej súvislosti.

Rozvoj hospodárstva, najmä však priemyslu, terciárnych aktivít a spoločenské premeny podmienili *hlbokú transformáciu hospodárskej a sociálnej štruktúry* obyvateľstva Slovenska (tab. 2).

Tabuľka 2

	1948		1958		1972	
	tis. obyv.	v %	tis. obyv.	v %	tis. obyv.	v %
Ekonomicky činní	1526	100,0	1645	100,0	2063	100,0
Z toho priemysel	231	15,1	360	21,9	669	32,5
stavebníctvo	93	6,1	132	8,0	266	12,5
poľnohosp. a lesníctvo	943	61,8	763	46,4	416	20,3
doprava a spoje	64	4,2	97	5,9	138	6,3
ostatné odvetvia	195	12,8	293	17,8	584	28,4

Ešte roku 1948 skoro 2/3 obyvateľstva Slovenska žila z práce v poľnohospodárstve a lesníctve, kým roku 1972 iba 1/5. Z pôvodne agrárnej krajiny Slovensko sa stalo v neobyčajne krátkom čase krajinou s prevahou zamestnaných v priemysle a v terciárnom sektore. Veľmi sa zmenila aj sociálna štruktúra obyvateľstva. Ak roku 1950 podiel príslušných k robotníkom a zamestnancom tvoril 61,1 % a jednotlivo hospodáriacich roľníkov 32 %, roku 1972 podiel robotníkov a zamestnancov dosiahol 85,9 %, druhou najpočetnejšou skupinou sa stalo družstevné roľníctvo s 9,1 % a podiel súkromných roľníkov poklesol na 3,8 %.

Zásadnou štruktúrnou premenou obyvateľstva SSR je zmena kvalifikačnej štruktúry. V minulosti územie SSR poskytovalo nekvalifikované pracovné sily, roku 1950 z obyvateľov starších ako 15 rokov malo 2195 tisíc obyvateľov základné, 163 tisíc stredoškolské a 13 tisíc vysokoškolské vzdelanie. Roku 1970 malo základné vzdelanie 2620 tisíc osôb. Počet stredoškolsky vzdelaných obyvateľov vzrástol na 4-násobok (514 tisíc) a vysokoškolsky vzdelaných ľudí až na vyše 7-násobok (96 tisíc). Prudký rozvoj a modernizácia všetkých hospodárskych aktivít si vyžiadali rozvoj školstva a celej kultúrnej infraštruktúry, a tým aj zásadnú premenu vzdelanostnej a celkovej kultúrnej úrovne obyvateľstva.

Podstatné premeny za uplynulých 30 rokov nastali v sídelnej štruktúre Slovenska, najmä čo sa týka veľkosti, funkcií a formy sídel i formovania sa regionálnych sídelných systémov (tab. 3).

Pred druhou svetovou vojnou sídelná štruktúra všetkými svojimi znakmi odrážala agrárnu štruktúru krajiny. Rozhodujúca časť obyvateľstva žila vo vidieckych sídlach. V mestách žila iba 1/4 obyvateľstva (902 tisíc, t. j. 26,4 %). Málo početné a nevelké mestá (sídla s vyše 5000 obyv.) tvorili integrálnu súčasť agrárneho osídlenia, boli značne agrarizované a obklopené čisto poľnohospodárskym prostredím. Mestá nestačili pohlcovať prebytky vidieckeho obyvateľ-

Tabuľka 3

Rozdelenie obcí a obyvateľstva podľa veľkostných skupín

Veľkostná skupina	1950				1970			
	počet obcí		počet obyv.		počet obcí		počet obyv.	
	abs.	v %	v tis.	v %	abs.	v %	v tis.	v %
— 499	1504	45,0	458	13,3	1067	34,5	335	7,4
500 — 999	1002	30,0	697	20,3	966	31,2	694	15,3
1 000 — 1 999	562	16,8	769	22,3	649	21,0	909	20,0
2 000 — 4 999	209	6,3	616	17,9	317	10,2	931	20,5
5 000 — 9 999	42	1,2	283	8,2	55	1,8	374	8,2
10 000 — 19 999	17	0,5	223	6,5	26	0,8	345	7,6
20 000 — 49 999	6	0,2	141	4,1	16	0,5	476	10,5
50 000 — 99 999	1	0,0	62	1,8	1	0,0	51	1,1
100 000 +	1	0,0	193	5,6	2	0,0	429	9,4
Spolu	3344	100,0	3442	100,0	3099	100,0	4542	100,0
Obce s vyše 5 tisíc obyv.	67	2,0	902	26,4	100	3,1	1675	36,9

stva, vidiek sa preľudňoval a vidiecke sídla počtom obyvateľstva rástli. Mestá skôr abstrahovali v sebe znaky rurálneho prostredia namiesto toho, aby ho transformovali na mestský obraz.

Zásadná zmena vo vývoji nastala na prelome 50. rokov. Posledné dvadsaťročné obdobie môžeme po stredovekom rozvoji miest na Slovensku bez nadsádzky nazvať *druhou skutočnou fázou urbanizácie Slovenska*, ktorá sa zakladala na báze socialistickej urbanizácie a ňou indukovaného rozvoja terciárneho sektoru. Roku 1970 žilo v mestách s vyše 5000 obyvateľmi už 1765 tisíc obyvateľov, t. j. 36,9 % obyvateľstva Slovenska. V štruktúre miest si vedúce postavenie udržuje Bratislava, ktorá presiahla v týchto rokoch štvrtmiliónovú veľkosť a Košice v poslednom desaťročí zdvojnásobením svojho obyvateľstva zaradili sa medzi mestá s vyše 100 tisíc obyvateľmi. V rokoch 1950—1970 počet obyvateľstva miest vzrástol o 773 tisíc obyvateľov, t. j. o vyše 85 %. Uvedený vzrast o 773 tisíc predstavuje fakticky 3/4 z celkového prírastku SSR za roky 1950—1970. Silnému pomešteniu podľahli sídla s 2—5 tisíc obyvateľmi, tvoriace akúsi prechodnú skupinu medzi mestami a vidieckymi sídlami. V týchto sídlach žije ďalších 931 tisíc obyvateľov (20,5 % obyvateľstva Slovenska). Možno teda oprávnenne povedať, že SSR sa za veľmi krátke obdobie zmenila na priemerne urbanizovanú krajinu, v ktorej 57,4 % obyvateľstva žije v mestách a mestských sídlach. Mestá na rozdiel od minulosti hlboko transformovali a „zmenili svoj obraz“ na široké zázemie. Proces rýchleho rastu obyvateľstva miest je sprevádzaný na druhej strane stagnáciou a vyludňovaním vidieckych sídel.

Uvedený proces transformácie sídelnej štruktúry bol podmienený *zmenami vo funkciách sídel*. Až do 50. rokov rozhodujúcou funkciou vidieckych sídel bola poľnohospodárska funkcia, doplnená v horských oblastiach lesníckou funkciou. Väčšina miest mala rozvinuté funkcie súvisiace s obsluhou poľnohospodárskeho zázemia. Iba veľmi málo vidieckych sídel malo iné funkcie (baníctvo, priemysel, doprava), veľmi málo bolo i miest s výraznou priemyselnou, dopravnou alebo inou funkciou. Základné premeny v ekonomike SSR podmienili aj funkcionálnu premenu našich sídel a miest. Iba malý počet obcí si zachovalo pôvodnú poľnohospodársku alebo lesnícku funkciu. Vysoký podiel nepoľnohospodárskeho obyvateľstva vo vidieckych sídlach spôsobil, že väčšina vidieckych sídel má obytno-poľnohospodársky charakter. Vysoký je tiež podiel s výraznou obytnou funkciou, najmä na okolí miest a v priemyselných oblastiach. Podstatne sa zmenil aj funkčný ráz miest. Vedúce miesto v ich funkčnej štruktúre získali priemysel a terciárne aktivity. Väčšina veľkých miest má mnohofunkčný ráz. Vyvinul sa veľký počet špecializovaných miest s výraznou priemyselnou, dopravnou, liečebno-rekreačnou a inou mestskou funkciou. Ide zväčša o menšie mestské centrá. Funkčná premena viedla k strate pôvodnej autarkie sídel a ku vzniku veľmi silných väzieb medzi mestami, priemyselnými centrami a vidieckymi sídlami v ich okolí. Vytvorili sa tak funkčne veľmi úzko späté sídelné komplexy alebo systémy. Ich jadrami sa stali mestá a priemyselné sídla. Mestá s vyše 5 tisíc obyvateľmi napr. roku 1961 koncentrovali 63,4 % pracovných príležitostí a 63,2 % dochádzajúcich zo Slovenska. Tieto sú obklopené sídlami s výraznou obytnou funkciou, postupne prechádzajúce do obytno-poľnohospodárskych sídel. Každý takýto regionálny sídelný systém je spätý tokmi dochádzky do práce, dopravnými väzbami, službovými a inými väzbami a pod., ktorých intenzita so vzdialenosťou od jadra systému postupne klesá.

Rastové a transformačné procesy v oblasti osídlenia odrazili sa aj na *vnútor-*

nej štruktúre a formách osídlenia. Rozhodujúca časť našich vidieckych sídel bola tvorená poľnohospodárskymi usadlosťami s obytnou a výrobnou funkciou. Inotypových usadlostí bolo na dedinách veľmi málo. Kolektívizácia poľnohospodárstva viedla k strate významu výrobnjej časti usadlostí. Novou výstavbou a intenzívnou prestavbou transformovali sa poľnohospodárske usadlosti na rodinné domy. Súčasťou každej dediny sa stali osobitné poľnohospodárske dvory a farmy i výrobné strediská. Vzrast potrieb obyvateľstva viedol k sformovaniu sa malých, avšak výrazných služobno-kultúrnych jadier v dedinách. Formovanie optimálne veľkých družstevných poľnohospodárskych závodov sa odráža v spájaní závodov a postupne aj sídel do väčších celkov.

Obdobné procesy sú typické viac pre mestá. Slovensko v dôsledku slabého rozvoja priemyslu v 19. a v prvej polovici 20. stor. neprešlo fázou koncentrácie obyvateľstva do miest. V povojnových rokoch v dôsledku sústreďovania investícií na rozvoj priemyslu a dopravy, slabšej bytovej výstavby v mestách i napriek prudkému rozvoju miest z nového ekonomického rozvoja predsa profitovala i stará sídelná sieť a získala tak podmienky pre dlhšie pretrvanie. Novým ekonomickým rozvojom vznikla nerovnováha medzi koncentráciou aktivít v mestách a koncentráciou obyvateľstva v mestách. Plošný rast miest v dôsledku novej bytovej a priemyselnej výstavby viedol k zrastaniu miest s okolitými sídlami. Intenzívne dopravné vzťahy, dochádzka do práce, závislosť od služieb a iných faktorov podmienili, že sa naše mestá (najmä veľké a stredné) premieňajú na zložitejšie sídelné útvary — *mestské aglomerácie*. Proces formovania sa mestských aglomerácií je v súčasnom období popri vnútornej prestavbe miest najtypickejším sídelnogeografickým javom transformácie mestskej siete u nás.

NÁRODNÉ HOSPODÁRSTVO

Základné premeny ekonomickej štruktúry Slovenska a dynamiku hospodárskeho rozvoja v povojnovom období možno zhrnúť do týchto bodov:

1. Slovensko tvorilo hospodársky zaostalú časť republiky. Roku 1937 sa podieľalo na obyvateľstve ČSR 24,6 %, avšak jeho podiel na tvorbe národného dôchodku bol iba 15 %. Roku 1948 mali tieto ukazovatele hodnotu 28,8 % a 19,2 %. Základom hospodárstva Slovenska bolo poľnohospodárstvo, kde pracovalo roku 1948 60,2 % ekonomicky činných osôb a podieľalo sa na tvorbe národného dôchodku SSR 32,2 %. Pomerne slabý a nerozvinutý priemysel prispieval r. 1948 síce vyšším podielom k tvorbe národného dôchodku Slovenska (40,0 %) ako poľnohospodárstvo, pracovalo v ňom však iba 15,1 % ekonomicky činných osôb. Tento fakt napokon svedčí o neobyčajne nízkej úrovni rozdrobenej poľnohospodárskej výroby. Okrem toho treba uviesť, že do r. 1948 objem priemyselnej výroby vzrástol na Slovensku skoro na 2-násobok oproti predvojnovým rokom. Obnovené hospodárstvo republiky ešte neakumulovalo dostatočné prostriedky, ktoré by bolo možné investovať do hospodárskeho rozvoja Slovenska, i keď sa Slovensko podieľalo 32 % na celoštátnom objeme investícií a začal sa program socialistickej industrializácie Slovenska.

2. Vlastná *socialistická industrializácia* podmienila doslova ekonomický prerod Slovenska a prebehla v nasledujúcich päťročniciach. Vedúcim odvetvím ekonomiky SSR sa postupne stal priemysel. Jeho podiel na tvorbe národného dôchodku vzrástol roku 1970 na 56,7 % a spolu so stavebníctvom až na 71,6 %.

Obe tieto odvetvia poskytovali prácu vyše 40 % činného obyvateľstva. Podiel poľnohospodárstva na tvorbe národného dôchodku i napriek jeho rozvoju poklesol na 13,2 %. Socialistická industrializácia a dynamický rozvoj ekonomiky Slovenska boli podmienené obrovskými investíciami do výrobnnej i nevýrobnej sféry. Investičná výstavba na Slovensku presahovala možnosti akumulácie Slovenska a bola možná iba z celoštátne akumulovaných prostriedkov v rámci politickej línie KSČ o ekonomickom vyrovnaní SSR a ČSR.

3. O podstatnom pokroku v plnení tejto úlohy svedčí fakt, že roku 1970 vytvorený národný dôchodok na obyvateľa činil na Slovensku 80,1 % úrovne dôchodku na obyvateľa v ČSR, hoci roku 1948 tento ukazovateľ mal hodnotu 58,6 %. Roku 1970 sa Slovensko podieľalo na obyvateľstve 31,5 % a na tvorbe národného dôchodku ČSSR 27,5 %. Ak roku 1937 sa Slovensko podieľalo na priemyselnej výrobe 7,8 % a na poľnohospodárskej výrobe 23,0 %, roku 1972 podiel Slovenska na priemyselnej výrobe ČSSR stúpol na 24,4 % a poľnohospodárskej výrobe až na 32,7 %. Ekonomickým rozvojom Slovenska v povojnových rokoch sa v podstate splnila jedna zo základných úloh programu KSČ o ekonomickom vyrovnaní Slovenska a českých zemí a Slovensko sa stalo hospodársky vyspelou časťou ČSSR. Vo výrobe priemyselných produktov na obyvateľa (elektrickej energie, ocele, cementu), ako aj úrovňou poľnohospodárskej výroby, úrovňou a tempom rozvoja infraštruktúry terciárneho sektora SSR predstihuje niektoré socialistické, ale aj kapitalistické krajiny.

PRIEMYSEL

V povojnovom období sa *priemysel* stal základom hospodárstva a *hlavnou transformujúcou silou* hospodárskej štruktúry SSR. S prudkým dynamickým rozvojom priemyslu prebiehala aj jeho vnútorná rekonštrukcia a modernizácia.

Pôvodne priemysel Slovenska bol rozvinutý neobyčajne slabo (roku 1945 produkoval iba 8,2 % z celoštátnej priemyselnej výroby) a svojou štruktúrou odpovedal agrárnemu charakteru Slovenska. Rozhodujúcu úlohu v ňom hrala výroba spotrebných prostriedkov (59,5 %) a priemyselné odvetvia spracúvajúce zväčša poľnohospodárske (potravínársky 32,5 %, textilky 6,2 %) alebo iné domáce suroviny (drevársky 8,8 %, celulózy a papiera 7,0 %). Roku 1948 pracovalo v ňom 231 tisíc pracovníkov, roku 1937 iba 150 tisíc.

Počas 2RP a nasledujúcich 5RP sa vybuďovalo na Slovensku niekoľko sto nových závodov a zväčša časť starých závodov sa rekonštruovala a rozšírila. Najvýznamnejšími *výsledkami socialistickej industrializácie* sú v oblasti energetiky výstavba tepelných elektrární vo Vojanoch a Novákoch, kaskády hydroelektrární na Váhu, atómovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach; v oblasti palív výstavba baní v Novákoch, Cígli a Pôtri; v hutníctve výstavba Východoslovenských železiární v Košiciach — najväčšej stavby v SSR, Hlinikárne v Žiari nad Hronom, Niklovej huty v Seredi a výroby ferozliatin na Orave; v strojárstve výstavba a rozšírenie závodov na Považí (Dubnica, Považská Bystrica, Martin), Pohroní (Brezno, Valaská, Detva, Hriňová), závodov v Košiciach a Bratislave, Prešove, Poprade, Trnave, Komárne, Nových Zámkoch a inde; v chemickom priemysle je to najmä výstavba komplexu v oblasti Bratislavy (Slovnaft, CHZJD) a jej okolí (Šaľa, Senica), na východnom Slovensku (Strážske, Hencovce, Humenné), na Hornej Nitre (Nováky) a Považí (Žilina, Púchov); v drevospracujúcom priemysle boli vybudované závody Bučina vo Zvolene a Smreči-

na v Banskej Bystrici a iné; v priemysle stavebných hmôt cementárne v Banskej Bystrici, Turni nad Bodvou, magnezitky v Lubeníku, Jelšave a Košiciach; v spotrebnom priemysle ide o veľa závodov, z ktorých vynikajú Závody 29. augusta v Bardejove, závody konfekčného priemyslu v Prešove a okolí, textilky v Liptovskom Mikuláši a inde; rovnako ako v potravinárskom priemysle (kombináty v Trebišove, Rimavskej Sobote, Zvolene, Dunajskej Strede a inde).

Výstavba a rekonštrukcia závodov podmienujú prudký rozvoj a zásadnú zmenu priemyselnej štruktúry SSR. Priemyselná výroba v rokoch 1948—1972 vzrástla 14,1-krát. Roku 1972 počet pracovníkov priemyslu dosiahol 653 tisíc, čo je skoro 3-násobok oproti roku 1948. Podiel SSR na priemyselnej výrobe ČSSR vzrástol 3-násobne, t. j. na 24,4 % roku 1972. Dynamika rozvoja priemyslu SSR sa zabezpečuje obrovskými investíciami, dostatkom pracovnej sily a výhodnými surovinovými a odbytovými podmienkami v rámci ČSSR a RVHP, ako aj zvyšovaním úrovne kvalifikácie pracovníkov a rozvojom vedeckovýskumnej základne.

Štruktúra priemyslu Slovenska sa pôvodne formovala z hľadiska potrieb Uhorska. Počas bývalej republiky nastala jej degradácia a stala sa príveskom priemyslu vyspelých českých zemí. Počas II. svetovej vojny ju ovplyvnili militaristické záujmy fašizmu. Socialistická industrializácia bola fakticky prvou fázou formovania ucelenej priemyselnej štruktúry z hľadiska potrieb a možností Slovenska i československej ekonomiky. V priemyselnej štruktúre vedúce postavenie získali tak, ako je to vo vyspelých štátoch, odvetvia výroby výrobných prostriedkov. Tieto odvetvia sa podieľajú vyše 65 % na priemyselnej výrobe, hoci roku 1948 ich podiel činil iba 40,5 %. Sám tento fakt svedčí o významnej zmene potrieb a dynamike hospodárstva (tab. 4).

Vedúcim odvetvím priemyselnej štruktúry sa stal *strojársky priemysel*, podieľajúci sa na priemysle Slovenska 26 %. Objem strojárkej výroby Slovenska je dnes väčší, ako bol objem strojárstva celej ČSSR roku 1954. V rade odborov strojárstvo Slovenska vyrába rozhodujúcu časť výrobkov ČSSR (tvarovacie stroje, valivé ložiská, nákladné vagóny, televízory, rozhlasové prijímače, práčky, chladničky, stavebné stroje a iné). *Hutníctvo železa a farebných kovov* zaradilo sa vďaka inovácii opätovne medzi vedúce odvetvia priemyslu. Slovenské hutníctvo dnes produkuje viac ako hutníctvo celej ČSSR roku 1950. Produkuje podstatnú časť plechov rôznych profilov, výroby ferozliatin, hliníka, niklu, kobaltu a medi ČSSR. Prudký vzrast zaznamenal *chemický priemysel* SSR, reprezentujúci jednu tretinu chemického priemyslu ČSSR. Na spracovaní ropy a na výrobe palív sa podieľa tromi pätinami, jednou polovicou na výrobe pneumatík a dvoma pätinami na výrobe umelých hnojív celej ČSSR.

Uvedené základné odvetvia priemyslu, ako aj ostatný priemysel a hospodárstvo sa opierajú o relatívne dobre rozvinutú energetickú základňu. Výroba 10 mld. kWh elektrickej energie SSR stačí pokryť iba dve tretiny potreby energie Slovenska. Je to však množstvo, aké vyrábala celá ČSSR v rokoch 1950—1953.

Priemysel stavebných hmôt nachádza v SSR mimoriadne výhodné surovinové podmienky, vyrába jednu tretinu z celoštátnej produkcie tohto odvetvia. Mimořiadny význam v ňom má cementársky a magnezitový priemysel, ktorým sa ČSSR radí medzi popredné štáty Európy. Výborné surovinové podmienky má v SSR i drevársky priemysel.

V počiatočných industrializácii Slovenska významnú úlohu mali aj závody spotrebného priemyslu. Neskôr zohrali dôležitú úlohu v rozvoji niektorých

Tabuľka 4

Výrobok	Mer. jedn.	1948	1960	1970	1972
Elektrina	mil. kWh	837	4118	10155	10387
Hnedé uhlie	tis. t	594	1650	3486	3611
Lignit	tis. t	130	1364	1634	1678
Ropa	tis. t	24	65	68	65
Motorová nafta	tis. t	117	1170	1777	2162
Autobenzín	tis. t	189	428	535	772
Vykurovacie oleje	tis. t	—	—	2512	3234
Železná ruda	tis. t	1078	1846	1516	1471
Magnezit tehliarsky	tis. t	61	171	272	301
Surové železo	tis. t	41	63	1770	2162
Surová oceľ	tis. t	83	237	2444	2936
Valcovaný materiál	tis. t	53	168	1560	1906
Plechy	tis. t	19	84	1289	1570
Chladničky pre domácnosť	tis. ks.	31	132	300	327
Práčky pre domácnosť	tis. ks.	145	145	154	144
Rozhlasové prijímače	tis. ks.	68	65	325	186
Televízory	tis. ks.	—	110	323	268
Motocykle a skútre	tis. ks.	4	76	84	82
Valivové ložiská	mil. ks	4	10	30	42
Dusíkaté hnojivá	tis. t	—	4	132	124
Fosforečné hnojivá	tis. t	9	30	113	114
Kyselina sírová	tis. t	56	147	227	270
Chemické vlákna	tis. t	12	24	46	56
Autoplášte pre osobné automobily	tis. t	—	293	1163	1360
Autoplášte pre nákladné automobily	tis. t	—	141	298	338
Cement	tis. t	517	2017	2711	2945
Bavlnené tkaniny	tis. m	14	33	33	53
Vlnené tkaniny a netkaný textil	tis. m	9	10	10	11
Pletená bielizeň	tis. ks	4925	12729	23903	23631
Obuv	mil. pár.	10	24	36	40
Mäso v jatočnej úprave	tis. t	25	122	175	215
Zabitá hydina	tis. t	0,2	7,3	23,3	32,0
Konzumné mlieko	mil. l	30	204	305	328
Pivo	tis. hl	1163	2674	4911	5324
Rafinovaný cukor	tis. t	68	196	190	176

Prameň: Štatistická ročenka ČSSR, 1973.

okrajových a slabšie rozvinutých oblastiach SSR. V minulosti vedúce odvetvie priemyslu Slovenska — potravinársky priemysel i napriek svojmu rozvoju zaujíma dnes druhé miesto v priemyselnej štruktúre Slovenska. Svojou nadväznosťou na poľnohospodársku výrobu a radom špecifických odborov (vinársky, cukrovarnícky a iné) vytvára aj naďalej významnú zložku v priemyselnej štruktúre SSR.

Donedávna vedúce odvetvie hospodárskej štruktúry Slovenska — poľnohospodárstvo i napriek strate svojho vedúceho postavenia zaznamenalo dynamický rozvoj a kvalitatívne i kvantitatívne štruktúrne zmeny. V prvých rokoch po vojne (1945—1948) sa v rámci pozemkovej reformy likvidovali veľkostatkárské poľnohospodárske závody o výmere skoro 450 tisíc ha a pôda sa prideliла z väčšej časti poľnohospodárskym robotníkom a malým roľníkom alebo vznikajúcim štátnym poľnohospodárskym závodom. Roku 1949 poľnohospodárske závody do 20 ha obhospodarovali 71,8 % všetkej poľnohospodárskej pôdy. Veľká rozdrobenosť a nízka technická úroveň poľnohospodárstva neumožňovali podstatné zvýšenie výroby, uplatnenie mechanizácie a modernej technológie v poľnohospodárskej výrobe. Rozhodujúci význam pre rozvoj poľnohospodárstva mala preto úloha, ktorú vytýčil IX. zjazd KSČ roku 1949 o rozvoji socialistickej poľnohospodárskej výroby v rámci JRD. Od roku 1957 sa socialistický sektor stal rozhodujúcim činiteľom poľnohospodárstva. Dnes 86,3 % poľnohospodárskej pôdy pripadá na 2000 družstevných a štátnych poľnohospodárskych závodov. Socializácia dediny — táto podstatná kvalitatívna premena poľnohospodárstva — podmienila nielen vznik novej formy kolektívneho vlastníctva a umožnila uplatnenie sa veľkovýrobnej technológie v poľnohospodárstve, ale aj celkovú transformáciu nášho vidieka.

Základným výrobným prostriedkom poľnohospodárstva je pôda. Významné zmeny nastali v štruktúre pôdneho fondu a jeho využitia. V rokoch 1948—1972 sa predovšetkým zmenšil rozsah poľnohospodárskej pôdy o 190 tisíc ha. Roku 1972 výmera lúk a pasienkov sa oproti roku 1948 znížila o 150 tisíc ha, rozsah ornej pôdy o 60 tisíc ha. Toto zmenšenie nastalo jednak v dôsledku delimitácie vysoko v prostredí lesov položených pozemkov v prospech lesného hospodárstva a jednak zabratie ornej pôdy pre priemysel, bytovú výstavbu, výstavbu komunikácií a pod. Plocha viníc vzrástla z 12,4 tisíc ha roku 1948 na 25,2 tisíc ha roku 1972, vzrástol aj rozsah sádov a chmeľníc, čím sa fakticky znížili straty intenzívne využívanej pôdy.

Podstatnejšie zmeny nastali vo využití ornej pôdy. V rokoch 1948—1972 sa plocha zasiata obilninami znížila skoro o 200 tisíc ha a zemiakov o vyše 80 tisíc ha. Podstatne sa zvýšila aj plocha osevov technických plodín (o 25—35 tisíc ha), najmä však krmovín (o 190 tisíc ha), ale aj pôda využívaná na pestovanie zeleniny. Závažné premeny nastali v pestovaní obilnín. Vedúca obilnina Slovenska — pšenica po dočasnom znížení výmery osevov na prelome 60. rokov (roku 1948 366 tisíc ha, roku 1960 243 tisíc ha) sa opäťovne stala hlavnou obilninou SSR. Raž, táto obilnina chudobných oblastí, dnes sa z osevných plánov našich poľnohospodárskych závodov takmer stratila. Jej plochy poklesli zo 190 tisíc ha roku 1948 na 26 tisíc ha roku 1972. Druhou obilninou po pšenici sa stal jačmeň, ktorého osevy vzrástli v rokoch 1948—1972 o vyše 50 tisíc ha. Osevy kukurice, najvýnosnejšej našej zrniny, na prelome 60. rokov vzrástli na skoro 2-násobok (214 tisíc ha), neskôr však poklesli na úroveň roku 1948 (130 tisíc ha). V technických plodinách rozšírenie osevných plôch pripadá najmä na cukrovú repu. Všetky tieto premeny vo využití poľnohospodárskej pôdy svedčia o intenzifikácii poľnohospodárskej výroby, o presune jej ťažiska na živočišnú výrobu, pestovanie krmovín, zvýraznenie pestovania technických plodín a základnej chleboviny — pšenice.

Tabuľka 5

	1948	1950	1955	1960	1965	1970	1972
Počet pracovníkov v tis.	902	802	773	509	437	444	385
Počet ha poľ. (ornej) pôdy na 1 pracovníka	3,1 (1,9)	3,5 (2,3)	3,5 (2,2)	5,4 (3,5)	6,1 (4,0)	5,9 (3,7)	6,8 (4,3)
Hrubá poľnohospodárska produkcia na 1 prac. (1936 = 100)	107,1	133,1	159,7	257,4	291,5	396,7	465,3
Počet jednotkových traktorov (15 ks)	45421	—	11724	29608	56020	62062	69687
Počet obilných kombajnov	—	—	1163	1998	3501	4963	5328
Počet ha poľ. pôdy na 1 jednotkový traktor	617	—	234	93	47	41	31
Počet ha obilnín na 1 kombajn	—	—	855	466	235	184	176
Hrubá poľ. produkcia na 1 ha poľ. pôdy [r. 1936 = 100]	92,3	101,1	123,4	136,6	132,3	180,9	194,9

Prameň: Statistická ročenka ČSSR, 1973.

Jedným zo základných faktorov rozvoja poľnohospodárstva bola jeho *mechanizácia*, nahradenie pracovnej a ťažnej sily prácou strojov a *podstatné zvýšenie produktivity práce* (tab. 5).

Pre rozdrobenú poľnohospodársku výrobu Slovenska pred rokom 1948 bolo typické takmer mrhanie pracovnou silou. Na jedného pracovníka pripadalo 3,1 ha poľnohospodárskej pôdy. Základnou ťažnou silou boli kone a dobytky. Poľnohospodársku techniku tvorili už stáročia používané jednoduché nástroje, mechanizmov bolo poskromne, a preto produkcia na jedného pracovníka a na jeden ha bola veľmi nízka. Mechanizácia poľnohospodárstva za uplynulých vyše 20 rokov umožnila zníženie počtu pracovníkov na menej ako polovicu (z 902 tisíc roku 1948 na 385 tisíc roku 1972) a ich uvoľnenie pre potreby priemyslu a terciárnej sféry. Obrovský rast mechanizácie priblížil poľnohospodársku výrobu priemyselnej. Mechanizácia zásadne podmienila zmenu rytmu práce v poľnohospodárstve. Okrem v tabuľke 5 uvedených mechanizmov poľnohospodárstvo roku 1972 disponovalo 6425 silážnymi kombajnmi, takmer 2000 sadzačmi zemiakov, veľkým počtom kombajnov pre zber kukurice, zemiakov, cukrovky a rôznou technikou pre živočíšnu výrobu. Hrubá poľnohospodárska výroba na jedného pracovníka vzrástla vyše 4,5-násobne. Tieto ukazovatele sú snáď najvýznamnejším svedectvom hĺbky zmien nášho poľnohospodárstva v povojnovom období.

S mechanizáciou poľnohospodárstva sú úzko späté *meliorácie*, rozvoj zavlažovania a *chemizácia poľnohospodárstva*. V povojnových rokoch straty ornej pôdy sa nahrádzali najmä rozsiahlymi melioráciami desiatok tisíc hektárov, predtým zamokrených a slabo využitých lúk i pasienkov a ich premenou na ornú pôdu. Meliorácie väčšieho rozsahu sa urobili na Východoslovenskej nížine, Záhorskej a Podunajskej nížine. Veľký vplyv na poľnohospodárske využitie malo aj vybudovanie vodných diel na Váhu, výstavba hrádzí na východoslovenských riekach a pozdĺž Dunaja. S melioráciami, reguláciou tokov, resp. výstav-

bou vodných diel sa súčasne budovali aj veľké zavlažovacie sústavy. Dnes možno závlahovú techniku používať na vyše 140 tisíc ha ornej pôdy. Obrovský prelom nastal v používaní umelých hnojív, herbicídnych a insekticídnych látok. Ak roku 1948 sa spotrebovalo priemerne na 1 ha poľnohospodárskej pôdy 13,0 kg priemyselných hnojív (čistých živín), roku 1960 už 64,6 kg a roku 1972 193,9 kg. Roku 1972 dusíkaté hnojivá z toho činili 60,3 kg, fosforečné hnojivá 49,6 kg a draselné hnojivá 84,0 kg. Stupňom chemizácie poľnohospodárstva sa SSR zaradila medzi najvyspelejšie štáty sveta s intenzívnou poľnohospodárskou výrobou. Chemizácia a technizácia nášho poľnohospodárstva celkom potvrdzuje známu zákonitosť úzkeho vzťahu priemyselnej a poľnohospodárskej výroby.

Všetky uvedené faktory sa v konečnom dôsledku odrazili v dynamike a v štruktúrálnych premenách poľnohospodárskej výroby.

Štruktúralne premeny rastlinnej výroby sme naznačili už pri charakteristike zmien využitia pôdneho fondu. Dynamiku *rozvoja rastlinnej výroby* charakterizujú údaje v tab. 6.

Rastlinná výroba SSR v rokoch 1948—1972 vzrástla na 2-násobok a podieľa sa na celoštátnej produkcii jednou tretinou. V ukazovateľoch rastlinnej výroby slovenské poľnohospodárstvo dosiahlo v posledných rokoch úroveň ČSR. Avšak i napriek strojnásobneniu hektárových výnosov obilia 2-násobným zvýšením hektárových výnosov cukrovky a krmovín zaostáva za ČSR vo výrobe na pracovníka. SSR produkuje jednu tretinu pšenice, jačmeňa, vyše deväť desiatín kukurice na zrno, necelé tri desatiny cukrovky a okolo štyroch desiatín zeleniny ČSSR.

I napriek tomu, že rastlinná výroba tvorí základ pre poľnohospodárstvo, v súčasnosti ustupuje živočišnej výrobe. Ak roku 1948 rastlinná výroba sa podieľala na hrubej poľnohospodárskej produkcii 64,2 %, roku 1960 jej podiel poklesol

Tabuľka 6

	1946—1950	1956—1960	1966—1970	1971—1972
	hektárové výnosy v q			
Pšenica	13,3	18,7	28,7	33,5
jačmeň	12,8	19,4	25,6	29,6
Kukurica na zrno	17,0	26,6	35,3	42,6
Cukrovka	170,4	275,5	370,6	377,4
Zemiaky	85,0	108,6	114,6	120,0
Krmoviny	34,2	43,6	44,8	53,1
	celkový výnos v tis. ton			
Pšenica	486	519	968	1291
jačmeň	351	584	792	963
Kukurica na zrno	190	421	430	525
Cukrovka	636	1600	1883	1916
Zemiaky	1666	1989	1346	1276
Krmoviny	850	1119	1374	1627

Prameň: Slovensko 1974.

Tabuľka 7

	Merná jedn.	1948	1950	1960	1970	1972
Priemerná ročná dojivosť na 1 kravu	l	1191	1471	1750	2512	2669
Priemerná ročná znáška vajec na 1 sliepku	ks	94	108	92	168	184
Počet odchovaných teliat na 100 kráv	ks		48*	65	84	86
Počet odchovaných prasiat na 1 prasnicu	ks		6*	10	15	16
Výroba mäsa spolu	tis. t	69,8	217,7	290,5	374,5	441,5
z toho bravčového	tis. t	40,2	132,3	187,2	217,1	265,9
Výroba mlieka	mil. hl	6,2	8,4	11,3	14,4	15,3
Výroba vajec	mil. ks	192	278	589	1062	1256

* = rok 1953

na 50 % a roku 1972 na 44,8 %. Tento *presun ťažiska* poľnohospodárskej výroby na *živočišnu zložku* tvorí jednu z najpodstatnejších štrukturálnych premien nášho poľnohospodárstva. Tento presun súčasne svedčí o zefektívnení poľnohospodárskej výroby (tab. 7).

Závažné presuny nastali v stavoch domáceho zvieratstva. Stavov hovädzieho dobytku v rokoch 1948—1972 vzrástli o jednu tretinu. Vyše 2-násobne vzrástol počet ošípaných, ako aj počet oviec a skoro 4-násobne počet hydiny. Počet koní poklesol na jednu štvrtinu. Okrem toho v stavoch domácich zvierat výrazne vzrástol podiel ich vysokoproduktívnych zložiek (kráv, sliepok, ošípaných na výkrm). Zníženie stavov koní súviselo so zavedením mechanizácie. Zavedenie veľkovýrobnej, takmer továrenskej výroby v chove domácich zvierat podmienilo zvýšenie úžitkovosti a celkovej výroby. Vyše 2,5-násobne vzrástla dojivosť kráv, 2-násobne znáška vajec, počet odchovaných teliat na 100 kráv a skoro 3-násobne odchov prasiat na prasnicu. Dnes poľnohospodárstvo Slovenska vyrába 2-krát viac mäsa a mlieka ako r. 1950 a 4,5-krát viac vajec ako r. 1950. Komplex živočíšnej výroby úrovňou výroby a technickou vybavenosťou, spätosťou s priemyselnou výrobou krmovín i spracovaním jeho produkcie sústreďuje v sebe znaky poľnohospodárskej, ale aj priemyselnej výroby. Jeho rozvoju, podobne ako rozvoju rastlinnej výroby, okrem priemyslenia, napomáha veľmi rozvinutá sieť šľachtiteľských a výskumných zariadení. Aj tento znak poukazuje na zásadný prelom nášho poľnohospodárstva v povojnovom období.

Rovnakými premenami prešlo aj druhé odvetvie primárnej sféry — lesníctvo. Ak roku 1955 z celkovej výmery 1,8 mil. ha lesnej pôdy štátne lesy tvorili dve tretiny a jedna tretina pripadala na lesy súkromníkov a družstiev, roku 1972 takmer všetky lesy obhospodaruje štátna lesná správa. Zdokonalenie organizácie lesnej správy, mechanizácia lesných prác, najmä ťažby a dopravy dreva, podstatné zníženie počtu pracovníkov, obnova a nová výsadba lesov, riadená podľa vedeckých zásad, a celkové zvýšenie produktivity lesného hospodárstva podmienili premenu lesníctva na moderné odvetvie hospodárskej štruktúry Slovenska, ktoré produkuje ročne okolo 5 miliónov plm b. k. dreva pre potreby národného hospodárstva.

DOPRAVA A TERCIÁRNY SEKTOR

Doprava SSR prešla v povojnovom období tiež podstatnými kvalitatívnymi premenami a širokým rozvojom. Zásadný význam pre jej premeny a rozvoj mali dve skutočnosti, a to industrializácia a celkový rozvoj hospodárstva, a tým aj zvýšená výmena surovín, tovarov a ľudí medzi oblasťami a centrami, ďalej zásadná zmena dopravno-geografickej polohy SSR v súvislosti s orientáciou výmeny ČSSR na ZSSR.

Základné premeny a dynamiku rozvoja dopravy SSR charakterizujú údaje v tab. 8.

V minulosti odvetvie dopravy na Slovensku reprezentovali najmä parná železničná a slabo vyvinutá cestná a vodná doprava po Dunaji i nedokonalá preprava elektrickej energie. Rozhodujúce postavenie v doprave mala železničná doprava, na ktorú pripadali ešte roku 1948 tri desatiny prepravy nákladov a tri štvrtiny prepravy osôb. Prvou zo základných premien dopravy bolo jej doplnenie o nové moderné druhy dopravy, napr. potrubnú, leteckú, závodnú cestnú dopravu, dopravu energie vysokonapäťovými líniami a prechodom železníc na elektrickú a motorovú trakciu. Druhou základnou štruktúrnou premenou je, že vedúcim odvetvím dopravy sa stala moderná cestná doprava.

Železničná sieť sa oproti r. 1948 dobudovala o nové trate, ako Turna nad Bodvou—Rožňava, Plaveč—Podolinec, hlavný význam malo však zdvojkolažnenie Trate družby na úseku Liptovský Mikuláš—Čierna nad Tisou a elektrifikácia

Tabuľka 8

		1948	1960	1970	1972
Dĺžka železníc	km	3.505	3568	3670	3670
	elektrifikovaných	41	263	780	792
Dĺžka autobus. tratí	km	6.153	33683	78990	84061
Prepravený tovar dopravou:					
železničnou	mil. t	12,6	52,7	104,1	114,1
cestnou verejnou	mil. t	1,0	45,3	70,3	78,5
cestnou závodnou	mil. t		80,3	153,6	189,0
vodnou	mil. t	0,4	1,6	1,9	1,9
ropovodom	mil. t	—	—	9,2	12,0
Osoby prepravené dopravou:					
železničnou mil. osôb		101,4	178,5	176,1	166,2
cestnou mil. osôb		36,7	350,1	640,3	680,9
Počet osobných motorových vozidiel v tis. ks			53,9*	158,7	234,6
Telefónne účastnícke stanice	tis.	41	165	450	524

Prameň: Slovensko, 1974. * rok 1965

792 km hlavných železníc (Púchov—Čierna nad Tisou, Břeclav—Bratislava—Štúrovo). V spojení so ZSSR veľkú úlohu zohrala širokorozchodná, 88 km dlhá železnica od sovietskych hraníc do Vojan a Košíc, ako aj výstavba prekladísk v Čiernej nad Tisou a vo Veľkých Kapušanoch. Na *elektrickú a motorovú trakciu* dnes pripadá vyše deväť desatín výkonu železníc.

Fakticky novým odvetvím dopravy je cestná automobilová doprava, ktorú reprezentuje cestná verejná doprava (nákladná a autobusová), závodná cestná alebo tzv. technologická doprava slúžiaca preprave nákladov v rámci závodov a osobná súkromná doprava, ktorej slúžilo roku 1972 vyše 200 tisíc osobných automobilov a vyše 180 tisíc motocyklov. Tejto doprave slúži 17 tisíc km ciest, z toho vyše 80 % s bezprašným povrchom a s krátkym úsekom diaľnice (Bratislava—Malacky). Dnes sa cestná doprava stala vedúcim odvetvím v preprave nákladov (najmä na krátke vzdialenosti, hlavne však v preprave osôb [4/5]). Dnes na Slovensku — okrem niekoľkých výnimiek — každá obec má autobusové spojenie. *Intenzitou osobnej autobusovej dopravy* sa SSR zaraďuje medzi popredné štáty Európy. Riečna doprava SSR strojnásobením prepravy nákladov a modernizáciou loďného parku plní významnú úlohu vo výmene surovín a tovarov s podunajskými štátmi.

Hospodársku vyspelosť malých krajín možno odvodiť od dĺžky a *významu moderných druhov dopravy* — potrubnej, preprave energie a leteckej dopravy. Potrubná doprava, ktorá slúži preprave tekutých a plyných materiálov, stala sa významnou zložkou dopravy Slovenska a slúži preprave týchto surovín sčasti pre potreby Slovenska a sčasti má tranzitný význam. Dopravuje sa ňou 16 miliónov ton ropy (12 miliónov ton pre ČSSR a 4 milióny ton pre MLR), niekoľko miliárd m³ zemného plynu. Z energetických trás najvýznamnejšia je línia Lemešany—Sučany, prepojená na východe na energetickú sústavu Ukrajinskej SSR

Tabuľka 9
Základné ukazovatele rozvoja služieb

Ukazovateľ	1948	1960	1972
Počet predajní	16 434*	16 783	17 439
Počet stredísk verejného stravovania	6 147*	6 696	8 772
Maloobchodný obrat na 1 obyvateľa v Kčs	2 183**	5 498	11 060
Počet lôžok na 1000 obyvateľov	3,7	5,7	6,5
Počet obyvateľov na 1 lekára	1 679	675	426
Počet gymnázií	68	143	127
Počet žiakov v tis.	19	21	50
Počet stredných odborných škôl	117	211	201
Počet žiakov v tis.	15	69	103
Počet vysokých škôl	4	16	13
Počet študentov v tis.	9	30	52
Počet divadiel	6	19	16
Počet návštevníkov v tis.	714	2276	1682
Počet kín	361	1031	1165
Počet obyvateľov na 1 rozhlasové povolenie	14,9	6,2	6,0
Počet obyvateľov na 1 televízne povolenie	—	49,5	5,9

*1953, **1949 Prameň: Slovensko, 1974.

a na západe na sústavu ČSR. Leteckými linkami sú spojené Bratislava, Košice, Banská Bystrica (Sliač), Poprad a Prešov; z nich vyniká najmä Bratislava, ktorá má význam aj v medzinárodnom leteckom spojení. Významnú úlohu v hospodárskom a kultúrnom živote plní veľmi rozvinutá telefónna sieť, rádio a telekomunikačná sieť.

Prudký rozvoj výrobných odvetví v povojnových rokoch sprevádzal aj *rozvoj služieb* alebo tzv. terciárneho sektoru (obchodu a cestovného ruchu, zdravotníctva, školstva, kultúry a osvety, správy, organizácie a iné). Ak roku 1948 pracovalo v službách iba 12,8 % ekonomicky aktívnych osôb a terciárny sektor veľmi ustupoval zamestnanosťou poľnohospodárstvu a priemyslu, roku 1972 v ňom bolo zamestnaných 28,4 % ekonomicky aktívnych osôb a terciárny sektor zaujal druhé miesto po priemysle. Aj tento fakt svedčí o premene a vyspelosti ekonomiky Slovenska a o podstatnom zvýšení životnej úrovne jej obyvateľstva (tab. 9).

PREMENY REGIONÁLNEJ ŠTRUKTÚRY

Agrárnej štruktúre našej krajiny pred rokom 1945 odpovedala slabá hospodárskogeografická diferencovanosť, lepšie homogénnosť územia Slovenska. Hospodárskogeografické osobitosti jednotlivých oblastí podmieňovali prírodné podmienky, ktoré ovplyvňovali zameranie poľnohospodárskej výroby v jednotlivých častiach Slovenska a historické osobitosti konzervujúce niektoré špecifické črty kotlin, nížin a pohorí Slovenska. Výnimkou z tohto pravidla boli územia v okolí Bratislavy a Košíc, ako aj sporadicky sa vyskytujúce staršie (Podbrezová, Ružomberok, Krompachy, Handlová, Rožňava a iné) i mladšie (Žilina, Trenčín, Svit, Považská Bystrica, Dubnica) priemyselné centrá. Ich priemyselné aktivity sotva však stačili na poskytnutie zamestnania obyvateľstvu vlastných centier, a preto slabo vplývali na širšie územia. V kotlinách a nížinách Slovenska sa iba pomaly vypracúvali spomedzi radu rovnocenných centier vedúce kotlinové centrá a vedúce strediská nížin. Tejto hospodárskogeografickej homogénnosti a nevyvinutosti vyšších stupňov hierarchie oblastí sa prispôbovalo aj administratívno-správne členenie na veľmi malé okresy, pretrvávajúce s malými obmenami už celé stáročia. V charakteristike každej z týchto veľmi malých jednotiek na prvom mieste vždy vystupovala ako základ zaostalá poľnohospodárska výroba, ktorá bola spätá s doplňujúcou tradičnou remeselnou alebo priemyselnou výrobou (potravínarsky priemysel).

Hlboké hospodárske premeny, najmä implantácia priemyslu na túto agrárnu štruktúru, vznik priemyselných oblastí, ba celých komplexov, premeny poľnohospodárstva, rozvoj dopravy a služieb, zvýšenie mobility obyvateľstva a rast miest viedli na jednej strane k prehĺbeniu hospodárskogeografickej diferencovanosti jednotlivých častí Slovenska, k vzniku oblastí so špecializovaným hospodárskym profilom a na druhej strane k spätiu veľkého počtu pôvodne homogénnych mikroregiónov (malých okresov) do väčších ekonomickogeografických celkov so silnými centrami vplyvajúcimi na rozsiahle územia, čím sa sformovali ekonomickogeografické celky vyššieho stupňa. Ich odrazom sú nové zväčšené okresy, najmä však tzv. „ekonomické (plánovacie) oblasti“, z ktorých každá zahŕňa 2—3 okresy. Celkami ešte vyššieho stupňa sa stali kraje.

Hlavnými elementmi štruktúry Slovenska, jej jadrami sú mestá a mestské aglomerácie s vyše 10 tisíc obyvateľmi. Roku 1972 sa v nich koncentrovali tri

desatiny obyvateľstva, polovica pracovných príležitostí priemyslu a terciárneho sektora, ktoré boli miestami práce pre polovicu dochádzajúcich zo Slovenska. Sú to skutočne hospodárske, kultúrne i organizačné centrá, okolo ktorých osciluje celý hospodársky i spoločenský život väčších alebo menších území.

Spomedzi miest prvoradé postavenie zaujímajú Bratislava a Košice. Sú rozložené pri dvoch najvýznamnejších prechodoch Slovenska a sú významnými križovatkami. Udržujú si prvoradé miesto v hierarchii komunikačných uzlov Slovenska, smeruje k nim hustá sieť železníc. Obe sú umiestnené v hlavných spádových oblastiach Slovenska. Bratislava je v hospodársky najvýznamnejšej Podunajskej nížine, v mieste prechodu do Záhorskej nížiny a na medzinárodnej riečnej tepne Dunaji. Obdobnú polohu majú Košice, ležia v Košickej kotline, do ktorej vyúsťujú komunikácie z hornatej západnej časti východného Slovenska a v mieste najlepšieho spojenia s Východoslovenskou nížinou. Obe vedúce centrá ležia v demografických ťažiskách Slovenska, Bratislava v silnejšej západnej demografickej oblasti, Košice v menej ľudnatej východnej oblasti. Ich hospodársky potenciál a plnené funkcie im dávajú predpoklady pre rýchly rozvoj v budúcnosti, a preto je prirodzené, že sa okolo nich sformovali regióny najvyššieho stupňa, odpovedajúce približne dnešným krajom (Západoslovenskému a Východoslovenskému).

Na strednom Slovensku zasa mozaičnosť reliéfu, odrážajúca sa v existencii početných nevelkých kotlín, rozdrobenosť demografického ťažiska, väčšia alebo menšia uzatvorenosť kotlín, lokalizácia vedúcich centier v stredoveku do pohorí a iné faktory mali za následok sformovanie sa viac-menej vyrovnanej siete kotlinových stredísk bez výrazného regionálneho centra. Až moderný vývin späť s výstavbou železníc a industrializáciou, najmä však rozvojom priemyslu a administratívnych funkcií v posledných 30 rokoch viedol k diferenciacii pôvodne rovnocenných miest. Z miest stredného Slovenska sa postupne vypracovali na prvé miesta Žilina a Banská Bystrica, umiestnené v komunikačne najdôležitejších kotlinách hornatého Slovenska. Hospodárske jadro je rozložené do troch osí, ktorých vedúcimi článkami na Považí sú Žilina, na Pohroní Banská Bystrica a v juhoslovenských kotlinách Lučenec. Stredné Slovensko tvorí tak osobitný typ regiónu, rovnocenný západnému i východnému Slovensku, iba s tou zvláštnosťou, že regionálne centrum je tu disociované.

Tieto veľké regióny (kraje) nie sú však vnútorne homogénne, ale sa skladajú z menších území — ekonomickogeografických regiónov stredného stupňa, ktoré majú osobitné črty vývoja, prírody, obyvateľstva a hospodárstva. Centrami týchto regiónov sú významnejšie mestá alebo ich rovnocenné dvojice. Sú to miesta prirodzenej inklinácie, umiestnené na hlavných dopravných spojoch Slovenska. Už v minulosti to boli väčšinou centrá, ktoré svojim významom prevyšovali vlastné administratívne jednotky, alebo sú to prudko sa rozvíjajúce centrá súčasnosti, ktoré tvoria uzlové body mestského osídlenia Slovenska a majú všetky predpoklady pre rozvoj do budúcnosti. Na území SSR sa tak v priebehu posledných 30 rokov sformovali, resp. formujú ekonomickogeografické regióny stredného stupňa — oblasti. Zvyčajne majú výrazné jadrá, hranice však vždy nesúhlasia s hranicami dnešných okresov. Pre zjednodušenie k nim priraďujeme celé okresy. Sú to región Bratislava (Bratislava-mesto, Bratislavavidiek, Senica, Trnava, Galanta, Dunajská Streda); región Nitry (Nitra, Topoľčany, Levice, Prievidza); región Trenčína (Trenčín, časť okresu Považská Bystrica a Senica); región Nových Zámok-Komárna (Nové Zámky, Komárno); re-

gión Banskej Bystrice (Banská Bystrica, Zvolen, Žiar nad Hronom); región Žiliny (Žilina, časť okresu Považská Bystrica, Čadca); región Martina (Martin, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš); región Lučenca (Lučenec, Rimavská Sobota, Veľký Krtíš); región Košíc (Košice-mesto, Košice-vidiek, Rožňava, časť okresu Trebišova); región Prešova (Prešov, Bardejov, Svidník); región Michaloviec (Michalovce, Vranov, Humenné); región Popradu (Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Lubovňa).

Každý z regiónov stredného stupňa, formujúcich sa pred našimi očami vplyvom rozvoja priemyslu a terciárnych aktivít, ako aj osobitosti poľnohospodárstva rozpadá sa nám na regióny nižšieho stupňa, ktoré odpovedajú približne dnešným územiám alebo bývalých malých okresov v závislosti od sily ich centier a veľkosti. Tieto sa rozpadajú na regióny najnižšieho stupňa, mikroregióny, typické a jasne sformované jednotky do roku 1945. Regionálny systém SSR sa počas 30-ročného vývoja v socialistickom období tak doplnil o regionálne jednotky stredného a najvyššieho stupňa, a to v dôsledku ekonomického rozvoja a územnej delby práce. Sformovanie sa hierarchizovanej regionálnej štruktúry SSR patrí tak k najväčším priestorovým premenám Slovenska v socialistickom období.

•

Hospodárstvo a regionálna štruktúra SSR prekonali za 30 rokov od oslobodenia transformáciu do takej hĺbky, akú iné krajiny prekonávali stáročia. Zmenili sa základné elementy a vzťahy ekonomickogeografickej štruktúry Slovenska. Časť elementov tejto štruktúry nestačila sa v krátkom čase celkom zharmonizovať s vedúcimi elementmi. Implantácia priemyslu a moderných aktivít terciárnej sféry na starú agrárnu a v podstate homogénnu regionálnu štruktúru viedla k jej premene na hierarchicky i zameraním diferencovaný systém. Nová regionálna sústava má už jasne sformované, ale aj formujúce sa články. Analýza stavu a procesov štrukturálnej transformácie hospodárstva i regionálnej sústavy, hľadanie ciest ich urýchleného rozvoja, a to v rámci SSR, ale aj širších regionálnych celkov tvorí jednu z najkrajších, ale aj najzložitejších bezprostredných úloh geografie.

LITERATÚRA

1. Atlas ČSSR, Praha 1964. — 2. Atlas obyvateľstva ČSSR, Praha 1962. — 3. BAŠOVSKÝ, O.: Niektoré problémy urbanizácie Slovenska, *Acta Geogr. UC*, 11, Bratislava 1972. — 4. BLAŽEK, M.: Hodnocení ekonomické úrovně oblastí ČSSR. *Geogr. Čas.*, 15, 1963. — 5. Ekonomický vývoj ČSSR, Praha 1969. — 6. HANZLÍK, J.: Vývoj obyvateľstva Slovenska v období 1869—1961, *Geogr. Čas.*, 19, 1967. — 7. HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V.: Zeměpis Československa, Praha 1963. — 8. Hospodársky vývoj Slovenska, Bratislava 1971. — 9. IVANIČKA, K.: Problémy výskumu regiónov Československa. *Acta Geogr. UC*, 8, Bratislava 1968. — 10. LUKNIŠ, M., PLESNÍK, P.: Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska, Bratislava 1961.

11. Malý sprievodca ekonomikou Slovenska, Bratislava 1965. — 12. MAZÚR, E.: Geografická rajonizácia ČSSR, *Geogr. Čas.*, 22, 1971. — 13. MAZÚR, E.: Súčasná a výhľadové úlohy našej geografie, *Geogr. Čas.*, 14, 1972. — 14. MARIOT, P.: Priestorové rozptýlenie cestovného ruchu na Slovensku, *Geogr. Čas.*, 18, 1966. — 15. MIŠTĚRA, L.: 25 let úspěchu československého socialistického hospodářství, Praha 1973. — 16. OČOVSKÝ, Š.: Príspevok k štúdiu spádových území obchodných stredísk na Slovensku, *Geogr. Čas.*, 25, 1973. — 17. Polstoročie Slovenska v spoločnej vlasti (Štatistcko-ekonomický

prehľad), Bratislava 1969. — 18. Slovensko 1974, Bratislava 1974. — 19. Statistická ročenka ČSSR 1970, 9171, 1927, 1973, Praha. — 20. Štatistická ročenka Slovenska 1959, Bratislava. — 21. VEREŠÍK, J.: Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest Slovenska r. 1961, Geogr. Čas., 18, 1966.

Oliver Bašovský

GRUNDLEGENDE UMWANDLUNGEN DER ÖKONOMISCH-GEOGRAPHISCHEN STRUKTUR DER SLOWAKISCHEN SOZIALISTISCHEN REPUBLIK IN DEN J. 1945—1975

In 30 Jahren, seit der Befreiung durch die berühmte Sowjetarmee, dank sozial-politischer Wandlungen, der Hilfe der brüderlichen Tschechischen sozialistischen Republik und des Bündnisses mit der Sowjetunion, wurde die Slowakei von einem rückständigen Agrarland zu einer hochentwickelten industriell-agrarischen Republik mit hohem Lebensniveau der Bevölkerung. Dynamische und strukturelle Wandlungen haben alle Komponenten der ökonomisch-geographischen Struktur der Slowakei betroffen.

Von den grundlegenden Umwandlungen der Bevölkerung und der Besiedlung (Tab. 1—3) treten folgende hervor: beschleunigte Bevölkerungszunahme, Entwicklung der Pendelwanderung, Transformation der wirtschaftlichen, sozialen und der Qualifikationsstruktur der Bevölkerung, Konzentration der Bevölkerung in Städte, Urbanisierung des Landes, Transformation in der Funktion der Städte und der ländlichen Siedlungen, Entstehung städtischer Agglomerationen.

In der Wirtschaft war es das Anwachsen des Anteiles der Slowakei am Nationaleinkommen (von 15 % auf 28,8 %), die sozialistische Industrialisierung und ökonomische Angleichung der SSR der ČSR.

Die Industrie wurde zum Hauptzweig und zur grundlegenden transformierenden Kraft der Wirtschaftsstruktur. Zu führenden Industriezweigen wurden statt der Nahrungsmittel- und Leichtindustrie, die Maschinenindustrie, das Eisen- und Buntmetallhüttenwesen, die chemische Industrie unterstützt durch die Starkstromenergetik und durch weitere Zweige (Tab. 4). In einer ganzen Reihe der Industriezweige der Maschinenindustrie, des Hüttenwesens, der chemischen Industrie und weiterer Industriezweige erzeugt die Slowakei einen wesentlichen Teil der Produktion der ČSSR. Die Landwirtschaft hat trotz ihrer Entwicklung die zweite Stelle nach der Industrie eingenommen. Ihre grundlegenden Wandlungen basieren an der Kollektivierung, Mechanisierung, Chemisierung, Intensivierung, an der Steigerung der Erträge, der Arbeitsproduktivität und an der Verkäuflichkeit der landwirtschaftlichen Produktion (Tab. 5—7). Zu ihrer führenden Komponente wurde die tierische Produktion, in der sich ein erheblicher Teil der Pflanzenproduktion bewertet. Durch den Prozess der Konzentration und der Entwicklung von Grossproduktionsformen, die Mechanisierung und durch die Stellung der Landwirtschaft auf wissenschaftliche Grundlage, wird sie immer mehr der Industrie angenähert.

Quantitative und qualitative Umwandlungen durchmachte auch der Verkehr (Tab. 8). Der Eisenbahnverkehr wurde elektrifiziert und motorisiert. Ungewöhnlich stark hat sich der Automobilverkehr, der Last- als auch Personenverkehr entfaltet. Moderne Transportzweige wurden aufgebaut, der Rohr- und Luftverkehr und die Übertragung der Energie. Der wirtschaftliche Aufschwung induzierte eine heftige Entwicklung der übrigen Aktivitäten der tertiären Sphäre.

Einer wesentlichen Änderung unterlag die regionale Struktur der Slowakei. Die Agrarstruktur der Slowakei und die Schwäche der Städte in der Vergangenheit bedingten die Bildung von Regionen niedrigster Stufen ringsum kleine Städte. Die Entstehung von starken Industriezentren und von ganzen Industriegebieten, heftige Entfal-

tung der Städte und ihre Differenzierung, die Zunahme der Mobilität der Bevölkerung (vor allem Pendelwanderung) dynamisierten und differenzierten das Gebiet der Slowakei und bedingten die Bildung von Regionen höherer Stufen des regionalen Systems. In 30 Jahren hat sich eine hierarchisierte regionale Struktur der Slowakei gebildet, in der regionale Einheiten höherer Stufen führende Rolle zu haben begannen.

Die durchgreifende und schnelle ökonomische Entwicklung der Slowakei bedingt, dass die Slowakei zum instruktiven Beispiel eines neuaktivierten und stark transformierten Gebietes im internationalen Maßstab wurde.

Übersetzt von A. Mišíková